

Психологічні особливості партнерської взаємодії вчителя та батьків дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти

Гапочка Я. О.

Анотація. У статті висвітлено проблему налагодження взаємодії між вчителем і батьками дітей з особливими освітніми потребами на засадах педагогіки партнерства. Акцентовано на специфічності психологічного стану родини, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами як передумови утруднення співпраці всіх учасників команди психолого-педагогічного супроводу. Зроблено спробу виділити психологічні критерії гармонізації партнерства батьків і вчителя в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Ключові слова: педагогіка партнерства, співпраця вчителя і батьків, дитина з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, команда психолого-педагогічного супроводу.

Постановка проблеми. Процес розбудови Нової української школи передбачає широкий спектр перетворень на всіх рівнях діяльності освітньої системи. Більшою мірою дані трансформації пов'язані з переосмисленням освітньої традиції, які міцно вкорінились в Україні протягом останніх десятиліть. Одним із ключових чинників, що визначають функціонування Нової української школи є впровадження педагогіки партнерства, яку засновано на цілеспрямованій і рівноправній взаємодії вчителя, учня та його батьків. Серед численних завдань цієї співпраці — об'єднання загальних зусиль педагогів і родини учня щодо побудови індивідуальної освітньої траєкторії розвитку для останнього. Особливої актуальності окреслена стратегія спільної діяльності набуває в умовах інклюзії, оскільки саме від ефективності партнерства в системі «учитель-батьки» залежатиме ступінь залучення сім'ї до визначення видів, форм і темпу навчального процесу відповідно до потреб і можливостей дитини. Водночас очевидним стає той факт, що виховання та соціалізація дітей з особливими освітніми потребами (далі — дітей із ООП) вимагає від їхніх батьків значного психологічного

ресурсу та стабільного психоемоційного стану, а від учителів — розвитку психологічної компетенції щодо питань толерантної комунікації та гуманної взаємодії з цією категорією сімей.

Для визначення психологічних критеріїв, що обумовлюють сприятливий психологічний клімат взаємодії, а отже, й мотивують до активного включення у співпрацю, зосереджену на досягненні спільних результатів у сприянні інтеграції дитини з ООП в освітній простір.

Мета нашої статті — провести науковий теоретичний аналіз психологічних особливостей партнерства батьків і вчителя в умовах інклюзії.

Аналіз наукових досліджень і публікацій з теми. Психологічна компетентність батьків і вчителів, їх вмотивованість до роботи в команді мають вирішальне значення для різностороннього розвитку особистості дитини, яка навчається в умовах інклюзії. Тому останнім часом в різних галузях наукових досліджень простежено запит на необхідність вивчення психологічних механізмів взаємодії фахівців освіти та родини, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами.

До проблеми співпраці вчителя та батьків на рівні суб'єкт-суб'єтних відносин у психолого-педагогічних дослідженнях звертається О. А. Буздуган, зокрема, акцентуючи на питанні формування готовності майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії з батьками [1]. Про необхідність в обізнаності психологічних особливостей психоемоційного стану батьків, що виховують дітей з ООП та пошуки шляхів налагодження співпраці з ними, свідчать наукові теоретичні та практичні розробки О. С. Забуріної [4]. Аналізуючи психологічний стан батьків, які виховують дітей з обмеженими можливостями, О. В. Царькова акцентує на притаманному для цих сімей специфічному сприйнятті оточуючих, загостреному почутті провини, відторгненні зовнішньої допомоги та системи захисних механізмів, що викривляють зовнішню реальність і порушують адекватну комунікацію [6]. Водночас О. В. Гаяш підтримує думку щодо необхідності створення особливих умов і форм для співпраці педагогічного персоналу з сім'ями, які виховують дітей з ООП як необхідної умови реалізації інклюзивної моделі освіти [2].

Багатоаспектність означеної проблематики та різновекторність підходів до її дослідження актуалізують необхідність пошуку нових поглядів на формулювання психологічних засад оптимізації партнерства батьків дітей з ООП і вчителів, які здійснюють професійну діяльність в умовах інклюзії.

Викладення основного матеріалу дослідження. Запровадження інклюзивної освіти в Україні забезпечує попередження дискримінаційних явищ в освітній системі та надає право батькам дітей з ООП обирати заклад, де навчатиметься дитина й ініціювати його перевірку на відповідність вимогам безпечного освітнього середовища. Проте перспектива навчання дітей з ООП у звичайній школі часто породжує в батьків сумніви щодо компетентності педагогічного супроводу в закладах освіти, специфіки укладання індивідуальної програми розвитку та вибору оптимальної форми навчання для дитини. Крім того, загальний негативно забарвлений психологічний клімат у родині є сталим й обумовленим феноменом втрати образу дитини без проблем зі здоров'ям. Широкий спектр деструктивних емоцій, пов'язаних з особливостями психофізичного розвитку власної дитини, — від розчарування, розпачу, сорому до відрази та злості, — загострюється через додаткові стреси, фрустрацію, фізичне виснаження і разом призводять до загального психологічного виснаження батьків [6, с. 687–691]. Означені психоемоційні особливості родини, яка виховує дитину з ООП, безумовно, перешкоджають безпосередньому включенню батьків у роботу команди психолого-педагогічного супроводу, оскільки така співпраця вимагає від її учасників безпосереднього прийняття зобов'язань і рівнозначного розподілу відповідальності за очікувані результати реалізації індивідуальної програми розвитку дітей з особливими проблемами. Тобто батьки дитини з ООП потенційно вразливі та часто не готові до залучення до процесу повноцінного психолого-педагогічного супроводу вимірів розвитку власної дитини на засадах партнерства із фахівцями інклюзивної освіти.

Втім слід зазначити, що саме дотримання положень педагогіки партнерства дає можливість актуалізувати спільну діяльність родини та школи задля гармонійного та послідовного розвитку особистості дитини в умовах інклюзивного навчання. До основних принципів педагогічного партнерства слід відносити:

- повагу до особистості, доброзичливість і позитивне ставлення один до одного всіх учасників освітнього процесу;
- діалог, взаємодію, взаємоповагу та довіру у відносинах;
- розподілене лідерство, проактивність або інтернальність, право вибору й відповідальність за нього;
- різносторонність, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей [7, с. 289].

На основі універсальних засад педагогічної взаємодії спробуємо виділити психологічні чинники, що сприяють та/або протидіють втіленню окреслених положень в інклюзивну практику.

Повага до особистості, доброзичливість і позитивне ставлення один до одного всіх учасників освітнього процесу. Результативність реалізації ідей педагогіки партнерства пов'язана з чітким усвідомленням психологічних основ гуманної наполегливої співпраці між учителем, учнями та батьками, яких об'єднують спільні цілі та прагнення. Фундаментом для реалізації партнерства має стати толерантність як суспільний феномен, що включає визнання рівності особистісних позицій, формування колективної відповідальності та зацікавленості в розвитку комфортних психологічних умов, що дозволяє всім учасникам освітнього процесу почувати себе його невід'ємною складовою. Створення атмосфери відкритості й поваги до багатогранності в культурному, психологічному та фізичному різноманітті людей набуває особливої актуальності в умовах інклюзії. Розвиток активної толерантної позиції в суб'єктів педагогічного процесу стимулює налагодження партнерської взаємодії та передбачає готовність до співпереживання, порозуміння, доброзичливого й тактовного ставлення до сімей, що виховують дитину з ООП.

Діалог, взаємодія, взаємоповага та довіра у відносинах. Діалогічний тип комунікативної стратегії суб'єктів взаємодії визначається на підставі внутрішньої особистісної позиції людини у спілкуванні [5, с. 188]. Відкритий та активний діалог сприяє кращому розумінню потреб і вподобань учнів з особливими освітніми потребами, а рефлексивне слухання передбачає оперативне реагування на актуальні виклики та проблеми через моніторинг батьками та вчителем змін у поведінці дитини в процесі адаптації до шкільного середовища. Регулярне надання повної та доступної інформації про динаміку опанування індивідуального навчального плану дитиною продукує передумови для появи довіри у двосторонньому контакті. Психологічна сумісність батьків дитини та його вчителя повсякчас стає вирішальним компонентом для формування взаємоповаги та прихильності у взаєминах, оскільки передбачає взаємні оцінки ставлення та реалізується на практиці в поодиноких випадках збігу ціннісних і світоглядних орієнтирів батьків і вчителя.

Розподілене лідерство. Проактивність або інтернальність, право вибору та відповідальність за нього. Розподілене лідерство в інклюзивному освітньому просторі вимагає від учителя нового формату професійної готовності та компетентності, що включає дидактичні

знання (обізнаність в особливостях побудови процесу навчання й виховання дітей і комунікативних зв'язків із суб'єктами інклюзивної освіти) та методичні уміння (здатність планувати роботу в команді фахівців). У структурі особистості сучасного вчителя мають бути виокремлені ціннісна орієнтація суб'єкта, мотивація, толерантність, емпатія та педагогічний оптимізм [3, с. 7]. Тож вагомим компонентом, що суттєво впливає на якісні характеристики співпраці школи та родини в умовах інклюзії, є сформованість комплексу особистісно значущих якостей і професійних компетенцій учителя, що забезпечують пошук і втілення стійкого алгоритму спільних дій з батьками дитини на умовах стимулювання партнерства, а не його очолювання.

Ще одним необхідним психологічним складником, що сприяє налагодженню розподілу відповідальності між батьками дитини з ООП й учителем, є прийняття обома сторонами взаємодії беззаперечної присутності батьків в команді психолого-педагогічного супроводу, що обґрунтовано такими положеннями:

- батьки задають ключові вектори роботи всієї команди, надаючи розгорнуту й детальну інформацію про етапність психічного розвитку дитини;
- між матір'ю та дитиною формується унікальний досвід прихильності, що впливає на ефективність соціалізації дитини в нових умовах освітнього процесу;
- батьки більш адекватно розуміють індивідуальні потреби власної дитини;
- батьки сприяють форматуванню та розвитку загальної сприятливої атмосфери шкільного життя дитини.

Тобто усвідомлення цінності батьківського досвіду та ресурсу розкриває можливості для спільної, скоординованої співпраці сім'ї та педагогів над корекцією й компенсацією порушень у розвитку дитини.

Різносторонність, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей. Розвиток спільної позиції та прийняття зобов'язань щодо усталених домовленостей за основними напрямками індивідуальної програми розвитку дитини може реалізовуватись за рахунок сформованої стійкої мотивації батьків і вчителя до спільної діяльності в умовах інклюзії. Задля ефективного функціонування означеного положення необхідно розвивати в батьків культуру запиту на кваліфіковану допомогу від фахівців команди супроводу відповідно до потреб і можливостей

дитини. Відповідальність за результати спільної діяльності батьки та вчителі приймають на добровільній основі, за умови присутності взаємної зацікавленості в залученні до самого процесу співпраці. Формування та підтримання інтересу до взаємодії можливе за рахунок дотримання суб'єктами співпраці ідеї «важкої мети» (адаптації й інтеграції дитини з ООП у суспільство), досягнення якої можливе лише на засадах рівнозначного партнерства.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, в концепції педагогіки партнерства вчителі та батьки стають рівноправними суб'єктами взаємодії, які власною активністю та спільною діяльністю здатні підтримувати та надихати один одного в процесі досягнення єдиної мети, а саме: всебічного й гармонійного розвитку дітей, зокрема й тих, що мають особливі освітні потреби. Однак виховна функція батьків повсякчас виявляється ускладненою особливостями психофізичного розвитку дитини й обумовлює деструктивний психоемоційний стан в родині. Тому в умовах співпраці вчителя та батьків дітей з особливими освітніми потребами необхідно враховувати такі психологічні критерії ефективної двосторонньої взаємодії:

- толерантність у взаєминах із суб'єктами інклюзії як активна соціальна позиція взаємоповаги та солідарності всіх учасників освітнього процесу;
- відкритий та активний діалог між родиною та школою щодо динаміки освоєння індивідуального навчального плану та соціального досвіду дитиною;
- стійкість внутрішньої мотивації вчителів і батьків до співпраці в умовах інклюзії;
- професійно-інклюзивна спрямованість учителя та визнання рівноцінної значимості присутності батьків у команді фахівців супроводу дитини.

Результати наукового аналізу психологічних особливостей партнерства батьків дитини з особливими освітніми потребами та вчителя в умовах інклюзії й виділення психологічних критеріїв їх ефективізації не виключають усіх сторін окресленої проблеми. Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на розширення та систематизацію психологічної природи взаємодії психолого-педагогічної команди супроводу із сім'єю, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами, та іншими учасниками освітнього процесу.

Список використаної літератури

1. Буздуган О. А. Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до педагогічної взаємодії з батьками учнів : *дис. канд. пед. наук*: 13.00.04; Держ. заклад «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса, 2013.
2. Гаяш О. В. Співпраця закладу освіти з батьками дітей з особливими освітніми потребами як умова реалізації ідей інклюзії. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: зб. наук. праць. Київ, 2015, 12 (14). С. 99–113.
3. Демченко І. І. Готовність учителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти: структура та діагностика : навч.-метод. посіб. Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2014. 160 с.
4. Забабурина О. С. Психологическая помощь родителям в воспитании детей с нарушениями развития : пособ. для педагогов-психологов / под ред. Е. А. Савиной, О. В. Максименко. Москва : Владос, 2008. 223 с.
5. Токарева Н. М. Розвивальний потенціал педагогічного спілкування у вимірах освітнього простору. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти* : зб. наук.праць. / відп. ред. Н. М. Токаревої та ін. Вип. 5. Кривий Ріг : НВП «Інтерсервіс», 2015. С. 183–192.
6. Царькова О. В. Особливості допомоги батькам, які виховують дітей з особливими потребами. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. паць. КПНУ імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г. Костюка НАПН України. Вип. 23. Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2014. С. 687–695.
7. Черв'якова Н. І. Педагогіка партнерства як основа формування інноваційного освітнього середовища Нової української школи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки*, 2019, 1 (324). С. 287–294.

References

1. Buzduhan, O. A. (2013). *Pidhotovka maibutnikh vchyteliv pochatkovykh klasiv do pedahohichnoi vzaiemodii z batkamy uchniv* [Preparation of future primary school teachers for pedagogical interaction with students' parents] : *dys. kand. ped. nauk*: 13.00.04;

- Derzh. zaklad «Pivdennoukr. nats. ped. un-t im. K. D. Ushynskoho». Odesa. [in Ukrainian]
2. Haiash, O. V. (2015). Spivpratsia zakladu osvity z batkamy ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy yak umova realizatsii idei inkluzii [Cooperation of the educational institution with the parents of children with special educational needs as a condition for the implementation of the ideas of inclusion]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy : zb. nauk. prats.* Kyiv, 12 (14). S. 99–113. [in Ukrainian]
 3. Demchenko, I. I. (2014). Hotovnist uchytelia pochatkovykh klasiv do roboty v umovakh inkluzyvnoi osvity: struktura ta diagnostyka [Readiness of primary school teachers to work in inclusive education: structure and diagnosis] : navch.-metod. posib. Uman : Vydavets «Sochinskyi M. M.». 160. s. [in Ukrainian]
 4. Zababuryna, O. S. (2008). Psykholohycheskaia pomoshch rodyteliam v vospityanny detei s narushenyiamy razvytyia [Psychological assistance to parents in raising children with developmental disorders] : posob. dlia pedahohov-psykholohov / pod red. E. A. Savynoi, O. V. Maksymenko. Moskva : Vlos. 223. s. [in Russian]
 5. Tokareva, N. M. (2015). Rozvyvalnyi potentsial pedahohichnoho spilkuvannia u vymirakh osvitnoho prostoru [The developmental potential of pedagogical performance at the vimir of the sanctuary]. *Aktualni problemy psykholohii v zakladakh osvity: zb. nauk. prats. / vidp. red. N. M. Tokarevoi ta in. Vyp. 5. Kryvyi Rih : NVP «Interservis». S. 183–192. [in Ukrainian]*
 6. Tsarkova, O. V. (2014). Osoblyvosti dopomohy batkam, yaki vykhovuiut ditei z osoblyvymy potrebamy [Specialties help daddy, as they wiggle children with special needs.]. *Problemy suchasnoi psykholohii: : zb. nauk. prats. K-PNU imeni I. Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H. Kostiuka NAPN Ukrainy.* Vyp. 23. Kamianets-Podilskyi : «Aksioma». S. 687–695. [in Ukrainian]
 7. Cherviakova, N. I. (2019). Pedahohika partnerstva yak osnova formuvannia innovatsiinoho osvitnoho seredovyshcha Novoi ukrainskoi shkoly [The pedagogy of partnership is the basis for the formulation of the innovative educational center of the New Ukrainian School]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Pedahohichni nauky*, 1 (324). S. 287–294. [in Ukrainian]

Гапочка Я. А.

Психологические особенности партнерского взаимодействия учителя и родителей ребенка с особыми образовательными потребностями в условиях инклюзивного образования

Аннотация. В статье рассматривается проблема нормализации взаимодействия между учителем и родителями детей с особыми образовательными потребностями на основе педагогики партнерства. Акцентируется внимание на специфичности психологического состояния семьи, воспитывающей ребенка с особыми образовательными потребностями как предпосылки для затруднения сотрудничества всех участников команды психолого-педагогического сопровождения. Сделана попытка выделить психологические критерии гармонизации партнерства родителей и учителя в условиях инклюзивной образовательной среды.

Ключевые слова: педагогика партнерства, сотрудничество учителя и родителей, ребенок с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, команда психолого-педагогического сопровождения.

Нарочка У. А.

Psychological particular qualities of partnership interaction between teachers and parents of a child with special educational needs in the context of inclusive education

Abstract. The article examines the problem of normalizing the interaction between a teacher and parents of children with special educational needs on the basis of partnership pedagogy. Attention is focused on the specificity of the psychological state of a family raising a child with special educational needs as a prerequisite for complicating the cooperation of all members of the team of psychological and pedagogical support. An attempt is made to highlight the psychological aspects for harmonizing the partnership between parents and teachers in an inclusive educational environment.

Keywords: partnership pedagogy, teacher-parent cooperation, a child with special educational needs, inclusive education, a team of psychological and pedagogical support.

Гапочка Яна Олександрівна,
викладач кафедри загальної та вікової психології
Криворізький державний педагогічний університет
Кривий Ріг, Україна
yanagap@ukr.net